

De Uithof: van polder tot sciencepark

CASUS Egbert van der Zee & Pepijn Olders

Kennisincubatoren, innovatie, werkgelegenheid, prijswinnende architectuur en een plek om samen te komen. De kenniseconomie ontmoet de creatieve stad in een voormalig weiland aan de rand van een middelgrote universiteitsstad. De synergie tussen beide moet de regionale economie voortstuwen, maar is het rommelig fundament van publiek private samenwerking waarop de campus rust wel bestand tegen deze hooggespannen verwachting?

Het is maandagochtend, kwart voor negen. Een dubbelgelede bus stopt in het hart van de Utrechtse universiteitscampus De Uithof. Er stroomt een mensenmassa de bus uit. Een jongen in sportkleding loopt richting het sportcentrum. Een groep vriendinnen, modieus gekleed, wandelt naar de universiteitsbibliotheek voor een dag studeren afgewisseld met koffiepauzes in de espressobar onder het prijswinnende bibliotheekgebouw. Ook stappen enkele heren met stropdassen en aktetassen uit de bus. Zijn het professoren of managers van de onderzoeksinstellingen die op de campus zijn gelegen? Een groepje Chinese promovendi gaat naar een van de laboratoria. De bus rijdt verder richting het Universitair Medisch Centrum, een van de grootste ziekenhuizen van Nederland. Een gemêleerd gezelschap, van jong tot oud, zoekt zijn weg naar vele gebouwen als eindbestemming op een campus die meer is geworden dan een universiteit. Hoe is deze plek van een gemiddelde polder gegroeid tot een sciencepark van betekenis en waar gaat deze ontwikkeling naar toe?

Innovatief economisch hart

De regio Utrecht is, volgens onderzoek van de Europese Commissie, in 2013 voor de tweede keer op rij de meest competitieve regio van Europa. Het dynamische landschap van de universiteitscampus De Uithof vormt het innovatieve economisch hart van deze regio. De ingrediënten: een topuniversiteit, meer dan zestig bedrijven waarvan een aanzienlijk deel

spin-offs, 'innovation incubators', ruimte voor startende ondernemers, een goede bereikbaarheid ten opzichte van de stad, het buitengebied en het vliegveld Schiphol, een dynamische studentenpopulatie met 50.000 bezoekende en 2.500 op de campus woonachtige studenten.

Nog geen vijftig jaar geleden was het kloppend universiteitshart nog een verzameling weilanden, boerderijen en vaarten bekend als de Johannapolder. De campus maakte een stormachtige ontwikkeling door. Het resultaat is een stedelijk landschap waar met een geoefend oog de geschiedenis van de moderne Nederlandse ruimtelijk ordening te zien is. In dit artikel maken we een historische tocht langs de ruimtelijke uitwerkingen van een veranderende tijdsgeest. Daarmee tonen we hoe maatschappelijke en planologische trends zichtbaar zijn in het hedendaagse landschap van De Uithof. Deze tocht legt het fundament van de hedendaagse ontwikkelingen bloot en toont de conflicten en allianties die het landschap hebben gemaakt tot wat het nu is: een motor van de kenniseconomie met een hoog verwachtingspatroon voor de nabije toekomst.

Geometrie

De Uithof was een agrarisch gebied bezaaid met verdedigingswerken van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Deze verdedigingslinie deed tot halverwege de vorige eeuw nog dienst als defensiewerk, waardoor het gebied hieromheen niet mocht worden bebouwd. De beschermde status van de verdedigingswerken spaarde het gebied van de stedelijke druk die vanaf het begin van de 20ste eeuw sterk toe begon te nemen. Met de afschaffing van die status in 1951 was de universiteit de voornaamste kandidaat om het gebied in te lijven. De universiteitspanden in de historische binnenstad boden niet genoeg ruimte om het groeiende studentenaantal te accommoderen en tegelijk vroeg de ruimtebehoevende faculteit diergeneeskunde om uitbreidingsmogelijkheden. Het duurt tot het begin van de jaren zestig voordat er met de bouw wordt begonnen. Gedragen door het geldende modernisme worden straten in strikte noord-zuid en oost-west lijnen geometrisch

*Verskillende lagen van een turbulente planologische geschiedenis: noodgebouw 'Transitorium 2' en de prijswinnende Universiteitsbibliotheek.
Foto: Annelies Beek*

aangelegd. De grens werd getrokken en vormde in zijn geometrie een scherpe afbakening en loskoppeling van de historische rurale landschapsstructuur. De universiteit creëerde een tabula rasa waarop een blauwdruk kon worden getekend.

Een aantal vroege ontwikkelingen op die blanke lei staan nog steeds overeind en getuigen van de achterliggende planningsgedachte: rationeel en modernistisch. Het stratenpatroon en de functionele betonnen kolossen – als noodlokalen – zijn een fysieke weergave van de tijdgeest. Waar studenten in mei 1968 de Boulevard Saint-Germain bezetten of een jaar later het Maagdenhuis vond ten oosten van Utrecht een ander soort bezetting plaats. Op iedere hoek van het nieuw verworven gebied komt een nieuw universiteitsgebouw als duidelijk markeringspunt. Volgens Art Zaaijer, mede verantwoordelijk architect voor de herinrichting van De Uithof in de jaren negentig, was de Universiteit Utrecht (UU) een territoriale neushoorn: het bakent zijn territorium af door op elke hoek een hoop mest neer te leggen. De universiteit stelt hiermee het gebied van 366 hectare veilig voor toekomstige ontwikkelingen en verwerft het eigendomsrecht van de grond.

De Universiteit Utrecht is een territoriale neushoorn

Chaotische aanpak

De gecreëerde tabula rasa bood tal van mogelijkheden en een consortium van architecten stelde een veelheid van plannen op. Ondanks de claim op het gebied wordt de daadwerkelijke invulling gekenmerkt door een chaotische aanpak gedurende de jaren zeventig en tachtig. Van der Steur, de ingenieur die het eerste masterplan ontwierp, sterft onverwachts in 1967 en neemt zijn plannen mee het graf in. Het enige wat rest is een foto van een van de maquettes van De Uithof. De beschikbare budgetten drogen op en terwijl de westerse wereld richting de oliecrisis beweegt verkeert de universitaire vastgoedplanning vanaf eind jaren zestig ook in crisis die twee decennia duurt. Terwijl de beleidsmakers van de universiteit in conflict zijn met beleidsmakers van de gemeente Utrecht over het toelaten van woningbouwprojecten op het universiteitsterrein, ketst het ene na het andere ontwikkelingsplan voortijdig af. Het gebrek aan gebouwen uit de late jaren zeventig en begin jaren tachtig is stille getuige

van deze planningsimpasse, al is er geen gebrek aan ideeën. Van laagbouw met veel groen en open ruimtes aan de ene kant tot een functionele tweede Bijlmermeer met kruisvormige kantoorflats aan de andere kant.

Van al deze plannen wordt steeds slechts een fractie verwezenlijkt. Zo is er slechts één kruisvormige kantoorflat gekomen (Kruytgebouw) en zijn er enkele loopbruggen die doodlopend eindigen omdat de visie 'werknemers moeten beschermd worden tegen de elementen' veranderde in 'buitenlucht is goed voor werknemers'. Om toch aan de groeiende onderwijsbehoefte te voldoen verrijst het 22 verdiepingen tellende Transitorium 2 (het hedendaagse Willem C. van Unnikgebouw) centraal op De Uithof. Het Langeveldgebouw ertegenover moet de sterk groeiende faculteit Sociale Wetenschappen huisvesten. Beide gebouwen zijn tijdelijke opvanggebouwen, die echter nog steeds dienst doen als kantoor en onderwijsruimte. Momenteel is er felle kritiek op deze 'asbestbunkers' onder medewerkers en studenten; de werknemers van nu betalen de prijs van ad hoc beslissingen in de jaren zeventig.

Nieuw masterplan

Eind jaren tachtig besluit de UU uiteindelijk dat er een nieuw masterplan moet komen. Gevoed door een veranderende visie op functiemenging en een groeiende sociale onveiligheid buiten kantoorruimten op de dan verlaten campus wordt architectenbureau OMA van Rem Koolhaas gevraagd om nieuw leven te blazen in de verouderde noodoplossingen. De Uithof moet een plek worden waar mensen en vooral ideeën samenkomen, geheel in stijl van het informatietijdperk en de Vinex-wijk. De diversiteit moet samenkomen in open leefbare ruimtes met faciliteiten waar mensen elkaar kunnen ontmoeten om zo tot nieuwe inzichten, innovaties en creativiteit te komen. Het Minnaertgebouw met haar nisjes en een heuse binnenvijver is hier het bewijs van. En omdat de bubbel van informatisering de maatschappij ongekende rijkdom verschaft mag daar best wel wat allure mee gepaard gaan: een prijswinnende bibliotheek bijvoorbeeld. Er schuilt echter ook een veranderende machtsverhouding achter die misschien niet direct te traceren is in de bebouwing, maar wel een impact heeft gehad.

Goddard en Vallance (zie Van der Zee elders in deze AGORA) stellen dat vanwege het belang van universiteiten voor de kenniseconomie hun macht en behoefte aan autonomie zal groeien. Tegelijk voedt deze groeiende zichtbaarheid in het fysische en economisch landschap het verlangen tot controleren bij de overheid. De aanwezigheid van kennis en expertise op tal van vlakken, enorme omvang van de instelling, relatieve ongevoeligheid voor economische recessies en het feit dat de universiteit grootgrondbezitter en projectontwikkelaar is maakt de universiteit echter tot een taaie onderhandelingspartner voor (lokale) overheden.

Ontmoetingsplaats

Waar de verwezenlijking van de plannen ruim tien jaar stil lag door onenigheid tussen de UU en de overheid over toelaten van woningbouw op De Uithof, worden de jaren negentig vooral gekenmerkt door spijkers met koppen. Gedragen door de economische hoogconjunctuur groeit de rol van vastgoed binnen de universiteit mee (zie Fernandez en Hendrikse elders in deze AGORA). De groeiende autonomie en macht

worden bezegeld door de introductie van een private partner in het planningsproces.

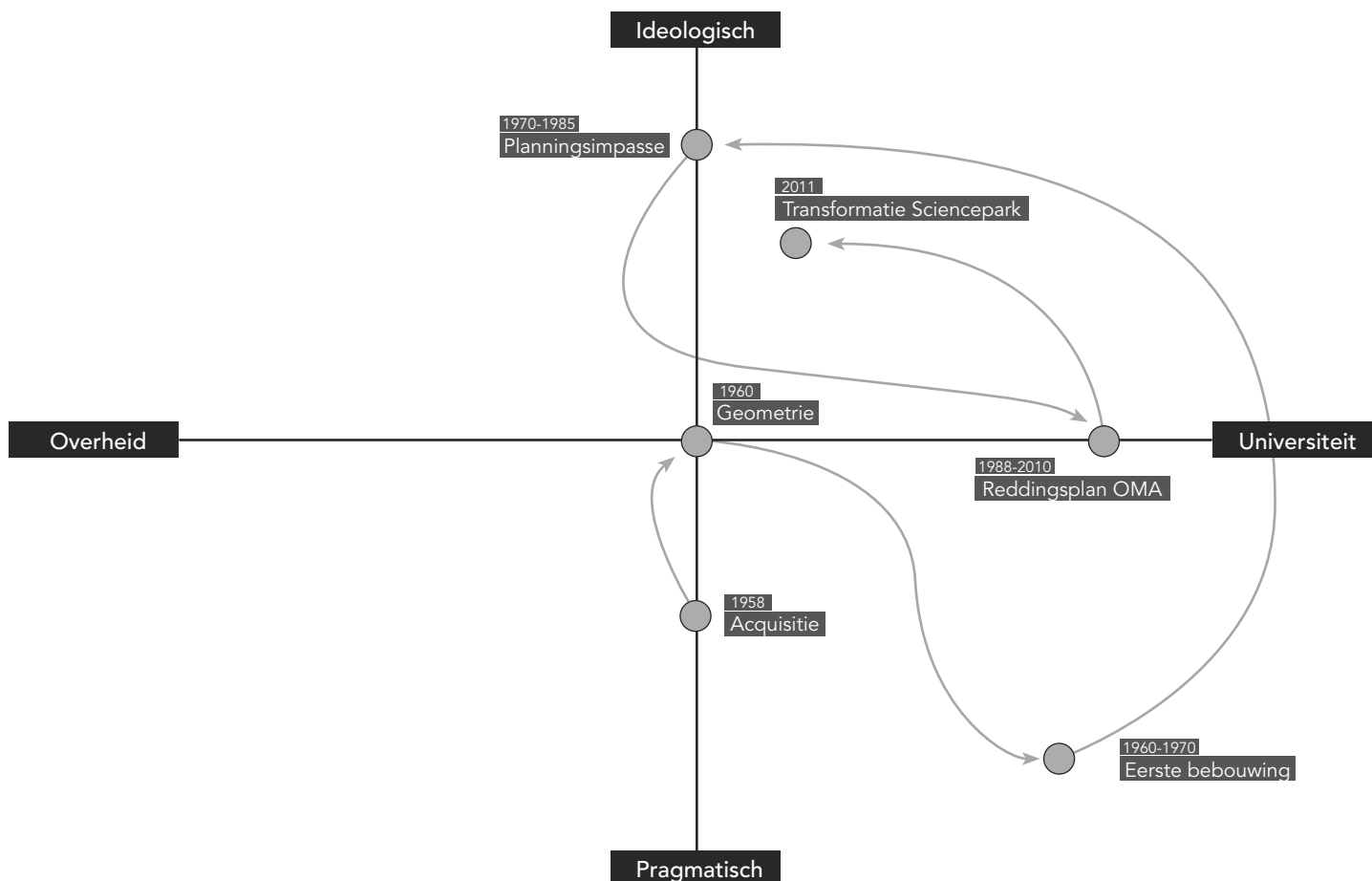
Het eerste wapenfeit is een plan dat ook grotendeels wordt uitgevoerd, voor het eerst in de geschiedenis van De Uithof. Waar het mengen van functies en plaatsen van woningen decennia breekpunt is geweest voor het universiteitsbestuur wordt er op initiatief van sociaal geograaf en toenmalig rector magnificus Gispens een plan gemaakt om studentenwoningen te ontwikkelen. De samenwerking met een private partner in de vorm van het OMA suggereert dat er binnen de UU een proces van commercialisering plaatsvindt die uitmondt in een polarisatie tussen de universiteit en de overheid. De overheid wordt steeds meer gepasseerd nu de universiteit zelf de middelen heeft om plannen te ontwikkelen en uit te voeren in samenwerking met de private sector. Vooral die autonomie heeft geleid tot de ontwikkeling van De Uithof die ideologisch is gegrond, maar ook daadwerkelijk pragmatisch is gerealiseerd.

De keerzijde van deze ontwikkeling hangt samen met de rol van een campus in de algemene zin. Om de centrale rol van een campus – een ontmoetingsplaats voor mensen en ideeën – volledig te benutten zijn een mix van functies en een open houding ten opzichte van private partijen die faciliterende diensten aanbieden van levensbelang. Het veelal gehoorde probleem dat derden niet zijn geïnteresseerd in de Uithof vanwege een gebrek aan markt lijkt aannemelijk, al rijst het vermoeden dat ze gewoon niet worden toegelaten. De huurprijzen op de Uithof zijn van dusdanige aard dat het voor veel bedrijven niet betaalbaar is om een initiatief te beginnen. Niet alleen wat betreft allure en 'branding', de hoop geuit door het aantrekken van grote architecten, maar juist ook in tolerantie, transparantie en technologie zijn nieuwe dynamische en vooral gezellige en open plekken van belang. Op De Uithof zijn café De Basket of koffiebar Gutenberg twee van de weinige plaatsen waar mensen sociaal individueel van gedachten kunnen wisselen. Het zit steevast overvol, maar geen enkele ondernemer krijgt de kans om een plek met hetzelfde doel aan te bieden, terwijl dat juist datgene is wat de kenniswerker vraagt en wat oorspronkelijk de visie van OMA was.

Op weg naar duurzame interactie

Campussen zijn niet langer plaatsen waar slechts onderzoek wordt gedaan en onderwijs wordt gegeven. Zo is ook De Uithof een plaats waar mensen en ideeën samen kunnen komen. Tegenwoordig studeren hier zo'n 50.000 studenten en biedt het aan ongeveer 20.000 mensen kans om hun boterham te verdienen. Al die mensen en ideeën scheppen de ruimtelijke ordening en ervaring op de campus. De aanwezigheid van kenniswerkers of in de woorden van Richard Florida 'de creatieve klasse', kan zorgen voor een vliegwieleffect in de economische ontwikkeling van een regio. Deze samenloop maakt een campus tot een innovatief cluster en wordt zodoende gezien als aanjager van de kenniseconomie.

We leven in een tijd waarin integratie en synergie als belangrijk worden beschouwd. De wetenschap vraagt om het neerhalen van disciplinaire muren, de creatieve stad vraagt om een open en tolerante samenleving. Niet alleen co-locatie is belangrijk, co-creatie is de basis van innovatie en kan competitieve voordelen bewerkstelligen. Een universiteitscampus kan een voorbeeld zijn van een omgeving waar

Schematische weergave van de ontwikkelingsfases van De Uithof positioneerd op een dubbele balans. Figuur: Van der Zee & Olders

verschillende partijen, publiek en privaat, samen kunnen komen. Het feit dat De Uithof tegenwoordig meer dan zestig ondernemingen telt en dat deze ondernemingen gezamenlijk profiteren van de infrastructuur en faciliteiten die de universiteit biedt, is hierbij niet voldoende. De benoeming van de campus als Utrecht Science Park in 2009 is dan ook het begin van een lange weg naar co-creatie. Een open en tolerant landschap met mogelijkheden tot ontmoeting en het delen van kennis en inzichten maakt een competitief landschap. Het is daarom noodzakelijk dat de openheid die in het masterplan van OMA voorgesteld werd gewaarborgd blijft, en voorzieningen gericht op ontmoeten en delen van kennis in de plannen blijven terugkomen.

Maatschappelijke trends blijven zichtbaar in de gebouwde omgeving van De Uithof. Eén van de meest recente trends hierin is de privatisering en beveiliging van de ruimte. Bij de entree van De Uithof prijkt een bord waarmee de bezoeker wordt herinnerd aan het feit dat 'Utrecht Science Park' privéterrein is waar onbevoegden niet zijn toegelaten. De nieuwste universiteitsgebouwen zijn niet meer vrij toegankelijk, alleen personen met een toegangspas kunnen direct naar binnen. Dit scenario is ook uitgetekend voor het gebouw waar de faculteit Geowetenschappen in 2015 naartoe verhuist, waar zelfs studenten niet meer zonder uitnodiging naar binnen zouden mogen. Hoge huurprijzen houden private ondernemingen weg. Deze ontwikkelingen staan haaks op het idee van een open tolerante ruimte die zo hard nodig is om ook in de toekomst de positie van meest competitieve regio veilig te stellen. Misschien is het tijd dat niet De Uithof een spiegel is van de maatschappij, maar dat de universiteit de maatschappij een spiegel voorhoudt.

Egbert van der Zee (egbert.vanderzee@ees.kuleuven.be) is **doctoraatsonderzoeker aan de KU Leuven bij de vakgroep geografie en redacteur bij AGORA**. Hij verzorgde excursies over **De Uithof als docent sociale geografie aan de Universiteit Utrecht**. **Pepijn Olders** (p.g.olders@uva.nl) is **docent-onderzoeker aan de Universiteit van Amsterdam**. In zijn tijd bij **sociale geografie aan de Universiteit Utrecht** is de **interesse ontstaan voor de dynamiek rondom de universiteitscampus**.

Literatuurselectie

- Etzkowitz, H. en L. Leydesdorff (2000) The dynamics of innovation: from National Systems and 'Mode 2' to a Triple Helix of university-industry-government relations. *Research Policy* nr 29, pp. 109-123.
- Florida, R. (2002) *The Rise of the Creative Class: And How it's transforming work, leisure, community and everyday life*. New York: Perseus Book Group.
- Goddard, J. & P. Vallance (2013) *The University and the City*, Hoboken: Taylor and Francis.
- Renes, H. (2005) *Historische Atlas van de stad Utrecht; twintig eeuwen ontwikkeling in kaart gebracht*, Amsterdam: SUN.
- Russo, A.P., L. van den Berg en M. Lavanga (2007) Toward a Sustainable Relationship between City and University: A Stakeholdership Approach. *Journal of Planning Education and Research* nr. 27, pp. 199-216.